

Ekonomika a příroda – filosofická reflexe problému

Josef ŠMAJS*

Economy and Nature – Philosophical Reflection of a Problem

Abstract

The author defines the economy as an intentional social activity which forces organisms, natural structures and processes out of their natural relationships (from the natural order), modifies them and directs them in another direction: towards satisfying human needs and interests and therefore towards a transformation of the natural environment of the Earth into a cultural environment. It defends an objective existence of the evolutionarily created value of Nature and the essential superiority of the naturally created values to the artificially created cultural values. In nine commented articles he delineates the position of economy within culture and of culture within nature. He criticizes the idea of economic growth and the natural resource error from the evolutionary ontology viewpoint.

Keywords: *economy, culture, nature, value, economic growth, natural resources*

JEL Classification: A20, B00, O10, Q50

Úvod

Padesátá léta minulého století nebyla u nás jen fází ostrého třídního boje a inscenovaných politických procesů. Byla také dobou sociálních nadějí a všeobecně rozšířené důvěry v blahodárné působení vědecko-technického pokroku. Éru poválečných pětiletok provázal slogan o nutnosti přednostního budování těžkého průmyslu i často uváděná Marxova teze, že ekonomické *epochy se neliší tím, co se vyrábí, nýbrž tím, jak, jakými pracovními prostředky se vyrábí*. Obě myšlenky, odhlédneme-li od přání politických vůdců předehnat v produktivitě práce kapitalismus, předpokládaly růst výroby a technický pokrok, v jejichž osvobodivou sílu lidé věřili. Zamlčené předpoklady těchto tezí, tj. jejich platnost jen pro chudou společnost a pro přírodu nezničitelnou hospodářským růstem, nikdo hlouběji nezkoumal.

* Josef ŠMAJS, Masarykova univerzita v Brně, Ekonomicko-správní fakulta, Katedra podnikového hospodářství, Lipová 41a, 602 00 Brno, Česká republika; e-mail: smajs@econ.muni.cz; smajs@phil.muni.cz

Společnost hojnosti (Galbraith), v níž dnes žije značná část lidstva technicky rozvinutých zemí, ovšem charakterizuje spíše *to, co se vyrábí*.¹ Chudobu se sice nepodařilo odstranit ani v národním, ani v planetárním měřítku, ale radikálně se proměnila a rozšířila struktura lidských nebiologických potřeb. Přestože se objevila dříve neznámá spotřební technika určená široké veřejnosti, společenské vědy se vážně nezabývají ani možnostmi Země dlouhodobě uspokojovat tyto biologicky neohraňované potřeby, ani působení blahobytu a umělého technického prostředí na lidský osobnostní rozvoj.²

1. Co je ekonomika?

Ekonomikou obvykle rozumíme hospodářskou činnost (záměrnou společenskou aktivitu), která získává a přizpůsobuje některé přírodní procesy a struktury lidským potřebám a zájmům. Jako součást kultury (civilizace)³ je ekonomika hlavním nástrojem saturace lidských potřeb a přestavby přirozeného prostředí Země na umělé prostředí kulturní. Protože spolu s uspokojováním potřeb tato činnost vytváří, rozšiřuje a zvyšuje umělou pozemskou uspořádanost, *úhrn starší přirozené uspořádanosti klesá*.⁴ Evoluce ekonomiky (provázená růstem technosféry)⁵ je sice také významným protientropickým procesem (tj. kulturně konstruologickým), ale její umělá tvořivost *primárně nesměřuje proti růstu entropie* na

¹ Stále však existují společnosti *první a druhé civilizační vlny* (Toffler), tj. kultury charakterizované motykou a mechanickými technologiemi. Ale také do těchto systémů může dnes pronikat spotřební technika.

² Cormac McCarthy, významný současný americký spisovatel, naznačil souhrnný vliv svobody, blahobytu a umělého technického prostředí na žáky škol lapidární zkratkou. Připomíná, že učitelé na amerických školách náhodně objevili čtyřicet let starý dotazník, který zjišťoval největší problémy na školách a který se kdysi rozesílal po celých Spojených státech. „No a ty dotazníky teď našli, vyplněný a poslaný ze škol po celejch Státech s téma zodpovězenejma otázkama. A největší problémy, na který si stěžovali, byly věci, jako že se děti bavěj při vyučování a že vo přestávkách běhají po chodbě. Žvejkaž žvejkačky. Opisují domácí úkoly. Prostě věci tohodle typu. No tak vzali jeden z těch formulářů, co zůstal prázdněj, a vokopírovali ho a rozeslali ho znovu do těch samejch škol. Po štyrceti letech. A co jim přišlo za odpovědi. Znásilnění, zhářství, vraždy. Drogy. Sebevraždy.“ (McCarthy, 2009, s. 126)

³ Systémovému pojmu *kultura* dáváme přednost před neurčitým pojmem *civilizace*. Kulturou rozumíme člověkem vytvářený, tj. umělý systém s vlastními předmětnými a organizačními formami (materiální kulturou a institucemi), s vlastní konstitutivní informací (duchovní kulturou) i s vlastní reprodukcí a evolucí. Protože tento nebiologický systém vzniká uvnitř staršího a širšího systému pozemské přírody, nutně se rozšiřuje na jeho úkor.

⁴ V pozemských podmínkách, podobně jako v kosmu, platí sice zákon zachování hmoty a energie, ale neplatí tu žádný zákon zachování přirozené, ani kulturní uspořádanosti, tj. zákon zachování informace.

⁵ Málo známým pojmem *technosféra* rozumíme aktivní planetární systém fungování, reprodukce, rozšiřování a evoluce veškeré techniky: abiotické i biotické. Podrobněji o problému techniky a technosféry viz například Šmajš (2008), s. 305 – 408.

Zemi, proti rozpadu živých a neživých struktur. Na evolučně vytvořené Zemi musí bohužel směřovat proti systému, který růstem své přirozené uspořádanosti vesmírné entropii čelí a v konečné bilanci ji snižuje: *ostřím svého působení je dnešní ekonomika namířena proti nejorganizovanější ontické vrstvě planety, proti biosféře*; je však namířena i proti přirozeně uspořádaným neživým strukturám Země (horninám), které transformuje na kulturní formy obtížně slučitelné s ostatními přirozeně vzniklými strukturami (úrodnou půdou a živými systémy).

Vyhrocování globální ekologické krize by však mohlo být důvodem k tomu, aby vztahy všech kulturních aktivit (individuálních i kolektivních) k živému i neživému prostředí Země byly správně pochopeny, předmětně a organizačně přestavěny, a nakonec i nově regulovány.⁶ Ale nemělo by jít jen o přestavbu a regulaci z hlediska nynějšího požadavku ekonomické výhodnosti, nýbrž o přestavbu a regulaci z hlediska širší a vzdálenější výhodnosti lidské, kulturní a biosférické. Uzářil čas pro to, aby také ekonomické procesy byly hodnoceny z hlediska dobra a zla nejen pro člověka a kulturu, ale i pro nadřazený přírodní systém, pro biosféru, která člověka, ekonomiku i kulturu zahrnuje.

Hospodaření jako kolektivní tvůrčí aktivita na jedné straně usnadňuje biologickou a společenskou reprodukci našeho druhu, ale na druhé straně zajišťuje „látkovou výměnu“ celého uměle uspořádaného kulturního systému s původní pozemskou přírodou. Jakoby kultura byla rychle rostoucím nebiologickým tělem člověka, tj. velkým umělým organismem, který závisí na živé i neživé přírodě a jehož „žaludkem“ (pomyslnou zaživací soustavou) je právě ekonomika. Proto také vznikají dvě vzájemně související otázky: 1. jak převážně abiotickou látkovou výměnu kulturního systému, který rychle roste, podřídit starší a důležitější látkové výměně živých systémů, která planetu nepustoší; 2. jaké dílčí společenské aktivity ekonomika zahrnuje a jak zajistit její podřízenost kultuře i přírodě?

Pomineme-li zatím problém růstu, zjišťujeme, že ekonomické aktivity v lidských dějinách prostorově expandují, získávají vyšší účinnost a samovolně se strukturují. Jestliže *lovecko-sběračská ekonomika* uspokojovala základní biologickou potřebu malých populací lidí potravou, ošacením, nástroji a zbraněmi, které ve formě polotovarů v omezené míře nabízela původní přirozená produktivita pozemské přírody, pak *biotická ekonomika neolitická* už z velké části spočívala na záměrné společenské produkci potravin a dalších životně nezbytných látek.⁷

⁶ Tento požadavek si uvědomují i jiní autoři. „Lidstvo nedokáže řídit samo sebe. Rozpoutalo takovou dynamiku nekontrolovaných civilizačních změn, že za ní zavedené způsoby vlády dost beznadějně zaostávají.“ (Potůček, 2007, s. 7)

⁷ Tento dnes opomíjený a nedoceňovaný technologický převrat – přechod od lovu a sběru potravy k její výrobě v zemědělství – zvýšil úživnost původních přirozených ekosystémů přibližně tisíckrát. Všechny pozdější inovace ve sféře biotické zemědělské technologie zůstávají proto ve stínu neolitické revoluce.

Pokud jde o vývoj abiotických technologií, tj. o produktivitu a produkci práce řemeslné a průmyslové, po nástupu mechanizace jsme naopak svědky nečekaného růstu jejího objemu, složitosti a diferencovanosti konečných produktů. Aniž bychom tento prudký ekonomický vývoj podrobně hodnotili, nelze přehlédnout, že vysoce diferencovaná struktura nynější abiotické produkce je z velké části vytvářena (tj. lidem vnučována) samotnou výrobou. Není zatím stimulována požadavky lidského morálního a intelektuálního rozvoje, a to už proto, že k tomuto rozvoji na úrovni průměrné populace patrně nedochází. A nedochází-li v nynějším protipřírodním kulturním systému ani k pozitivnímu fylogenetickému vývoji lidí, ani k pozitivnímu ontogenetickému rozvoji průměrného člověka,⁸ *jaké antropologické důvody by mohly ospravedlnit dnešní rabování a pustošení Země?*

Již jsme uvedli, že také rostoucí produkce spotřební techniky je podporována neosobními požadavky růstu a rozvoje výroby, obchodu a bankovního sektoru: hlediskem zisku a stále novými aplikacemi vědeckotechnického pokroku ve výrobě. Bez kritické korekce ze strany biologických a společenských věd se tak obsah i struktura této produkce samovolně rozšiřují a dostávají se do rozporu s širšími a vzdálenějšími lidskými zájmy. I když *ekonomika* stále lépe uspokojuje aktuální kulturní potřeby lidí, *není s to uspokojit to, co může reprodukovat pouze příroda: perspektivní podmínky pro lidskou biologickou reprodukci a pro normální ontogenetický vývoj člověka.*

Nynější ekonomiky tzv. *třetí civilizační vlny* přestávají být ohraničené zdmi a ploty někdejších továren. Šíří se a srůstají s ostatními společenskými procesy a aktivitami lidí: na jedné straně s novou sférou elektronické domácí práce, na druhé straně s cestováním, rekreací a způsobem života včetně konečné osobní spotřeby lidí. A protože ekonomické vědy neplní vůči živelně expandující ekonomice svou kulturně kritickou funkci,⁹ ekonomická hlediska (s podporou politiky) vrůstají i do tradičních neekonomických oblastí, které deformují – do zdravotnictví, sociální péče, vědy, školství, sportu atp. V abiofilním liberálně tržním prostředí tak hledisko zisku poškozují nejen přírodu, ale i člověka, kulturu. Také

⁸ Skutečnost, že kulturní evoluce lidský genom prokazatelně nezlepšuje, nýbrž se naopak podílí na nahromadění škodlivých mutací, dnes genetikové svorně potvrzují. Kultura nás totiž chrání před pozitivními účinky přírodního výběru. Pokud jde o ontogenetický rozvoj člověka (jeho formování po narození, na němž se podílí také příroda), je zajímavé, že již starší autoři věděli, že k lidskému rozvoji dochází pouze tehdy, když se lidské bytostné síly přiměřeně a v co nejširším spektru zatěžují. „Duševné a morální síly, právě tak ako síly telesné, sa zdokonaľujú len vtedy, keď sa používajú.“ (Mill, 2001, s. 87)

⁹ Zdá se že výsadní postavení ekonomických věd mezi společenskými vědami neplyne z jejich kritické funkce vůči živelně se rozvíjející ekonomice, ale hlavně z jejich funkce nekritické, hospodářsky podpůrné a systémově apologetické. Spojením s ekonomickou a politickou mocí, tj. tím, že nynější spontánní expanzi ekonomiky a technosféry poskytují svatozář, tyto vědy neprávem získaly statut objektivní správnosti, a tím i nadřazené postavení vůči ostatním společenským vědám.

proto se produktivní a spotřební zátěž přírody, které byly původně oddělené (spotřební zátěž byla výrazně biotická) spojují a společně kulturu ohrožují.¹⁰

Na rozdíl od neustále se zužující sféry a v podstatě ukončeného vývoje biotických zemědělských technologií, které kdysi sestavila a dodnes integruje biosféra, se před rozšiřujícími se abiotickými technologiemi rýsuje široké pole výrobních i spotřebních aplikací. Ohraničené biologické potřeby člověka, které saturuje zemědělství, totiž kontrastují s neohraničenými lidskými potřebami a zájmy, které lze člověku abiotickou produkcí vnucovat. A právě tato neohraničenost a nenasytitelnost uměle evokovaných lidských zájmů je pro další ekonomický a kulturní vývoj, pokud kultura nezmění své nynější predátorské duchovní paradigma, nebezpečná. Ale už dnes tato orientace prokazatelně poškozují reprodukci „obyčejného“ lidského zdraví.¹¹

Ekonomika technicky nejvyspělejších zemí, protože roste a vstřebává nejen vědu, ale i další regulativy lidské aktivity, dnes nepozorovaně srůstá s „ekonomikou“ domácností i s technickými a sociálními subsystemy kultury. Vybavení dělnických domácností se v klasickém kapitalismu příliš nelišilo (pomineme-li chování domácích zvířat na venkově) od domácnosti neolitických lidí. Prostí lidé od pradávna mohli uspokojovat jen své nejnütnější potřeby, nemohli hromadit neužitečné věci. Většina běžně používaných předmětů byla až do nedávné doby (přibližně až do začátku dvacátého století) ze dřeva, oceli a z přírodních organických materiálů, které byly s to rozkladné přírodní procesy průběžně recyklovat.

V souvislosti s růstem zaměstnaneckých platů, s elektrifikací domácností, s levnou výrobou osobních automobilů a elektrických spotřebičů vzniká však zcela *nový typ lidské spotřeby*: v technicky vyspělých zemích se po druhé světové válce objevuje hromadně vyráběná a svými vlastnostmi *aktivně protipřírodní spotřební technika*. Lidé mohou poprvé používat výkonné technické prostředky (např. automatické pračky a myčky nádobí, osobní automobily, strojové vybavení svých kutilských dílen a zahrad) i mimo oblast produktivní práce. Protipřírodní „technologická“ aktivita se tím rozšiřuje i do soukromého života veřejnosti technicky vyspělých zemí. Ve většině domácností se dnes používá (a bohužel

¹⁰Hájíme-li nepopulární tezi o potřebě korigovat expanzi abiotických technologií, je to proto, že je chápeme v širších přírodních souvislostech. Zdá se, že spíše než vyčerpání tzv. přírodních zdrojů či jiná omezení na straně lidské tvořivé aktivity lidstvu hrozí nevratné poškození planetárního systému v jeho celku: oteplování planety, hromadění odpadů, snížená schopnost biologické reprodukce člověka, narušení tradičního průběhu lidské ontogeneze atp.

¹¹„Podle světové zdravotnické organizace trpí nějakou formou duševní poruchy 460 milionů lidí; 50 milionů má epilepsii, 24 milionu schizofrenii, 120 milionů je závislých na alkoholu. Každý rok milion duševně nemocných spáchá sebevraždu. Psychiatrické nemoci vedou v délce hospitalizace a pracovní neschopnosti. A bude jich přibývat, neboť svět bohatne a stárne... Obyvatelé vyspělých zemí trpí dvakrát více než ti z rozvojových. První důvod je očividný: čím delší život, tím větší riziko duševní choroby. Tím druhým je moderní životní styl.“ (Šimůnková, 2008)

i pouze hromadí) technika, jejíž materiálové, energetické a územní nároky převyšují tradiční teritoriální a potravní nároky lidí. Ale nejen to. Strukturní materiálovou recyklaci nepotřebné spotřební techniky, jejíž komponenty byly zhotoveny z různých kovů a umělých hmot (např. bílá spotřební technika našich domácností), dnešní kultura neumí vyřešit. Hromadí se tak látky, které lidstvo až do dvacátého století hromadně neprodukovalo a které budou komplikovat život příštím lidským generacím.¹²

Živelný proces rozšiřování a nové strukturace konečné osobní spotřeby, který vychází z neosobní logiky technologického a ekonomického vývoje, a jemuž nejsou s to čelit společenské vědy, legislativa, ani politika, se v predátorském duchovním paradigmatu kultury nesetkává s žádnými překážkami. Naopak, je spontánně přijímán a podporován. Protože svými negativními účinky na přírodu se volně propojuje s nynější protipřírodní ekonomikou, stává se významným faktorem nebezpečně rostoucí sociokulturní zátěže planety.

O rozsahu této nové formy nekontrolované sociokulturní zátěže, která se strukturně podobá „kontrolované“ zátěži produktivní, si lze učinit hrubou představu už na základě jediného statistického údaje. V technicky vyspělých zemích dnes v průměru připadá jeden registrovaný automobil na dva obyvatele. Převedeno na koňské síly, v nichž se dosud udává výkon automobilových motorů, to v měřítku planety znamená (při dnešní asi jedné miliardě automobilů o průměrném výkonu 100 ks), že současné lidstvo pouze ve sféře osobní dopravy, která je pouhou částí konečné osobní spotřeby, může proti přírodě obrátit 100 miliard koňských sil.¹³

Globální proces rozšiřování spotřební abiotické zátěže Země, který je nekriticky přijímán společenskými vědami, politikou i málo ekologicky vzdělanou veřejností, však současně komplikuje *uznání lidské morální odpovědnosti* za vyčerpanou a zpusťšenou přírodu. Z nepochopení podstaty problému vzniká totiž obtížně řešitelné dilema: je za rychlé vyčerpávání přírodních zdrojů, nevratné poškozování planety a lidského zdraví odpovědná spotřebitelská veřejnost, tržní ekonomika, nebo dnešní stranická politika?¹⁴

¹² V průběhu lidských dějin nemohly proto vzniknout ani regulativy, které by problém vytváření nebezpečných odpadů postihovaly, či alespoň morálně odsuzovaly.

¹³ Má dnes někdo právo zakázat například miliardové Číně a Indii, aby technicky vyspělé země nenásledovaly? Má někdo právo zakázat tak velkým zemím, aby pro vlastní bezpečnost v predátorském duchovním paradigmatu nevyvíjely vlastní raketové a jaderné zbraně?

¹⁴ S rizikem nepochopení tvrdíme, že odpovědná je především politika, která se zatím o přírodu nestará, válku kultury s přírodou schvaluje. Z poněkud jiného hlediska a jinou terminologií to na příkladu pádu reálného socialismu ukazuje i Václav Bělohradský. Připomíná, že „... podmínkou východiska z krize je porozumění tomu, že v boji mezi komunismem a kapitalismem nešlo o řešení rozporů průmyslové modernosti, ale o to, kdo v ní bude pánem“ (Bělohradský, 2009). Ale bez nového duchovního paradigmatu nemůže demokratická veřejnost formulovat společenskou objednávku pro praktickou politiku.

2. Hodnoty přirozené a kulturní

Zvíře má biologicky „jasno“ v hodnotách proto, že je svým genomem „konstruováno“ v souladu s okolní realitou, a současně svým vrozeným chováním nastaveno na určitý typ závislosti na prostředí: na potravu, ekologickou niku, pohyb, odpočinek, opatrnost vůči predátorům atp. Je proto dokonale konstruologicky vřazeno do struktury Země, do složitě funkčně uspořádaného systému biosféry, kde existují vztahy spolupráce i boje, závislosti i dominance, parazitismu,¹⁵ koexistence, koevoluce i kompetice.

Lidská závislost na přírodě byla od počátku komplikovanější. Protože člověk svou novou nebiologickou aktivitou vytvářel kulturu, v rozporu s jeho původními biologickými zájmy se stále silněji prosazovaly požadavky vytváření a reprodukce nadosobního kulturního systému.¹⁶ Prosazovaly se nadosobní systémové „zájmy“ kultury. Proto také, počínaje novověkem, vítězilo nebiologické „hodnocení“ a poznávání přírody technologickým a ekonomickým hlediskem. Vítězilo jakoby nehodnotící, ale kulturně ovlivněné poznávání, jehož kritériem byla pravda. Stranou zůstávala kompatibilita, tj. dlouhodobá slučitelnost vznikajících kulturních struktur s původními přírodními strukturami (hodnotami).

V období, v němž kultura nebyla ekologicky ohrožená, se velkým novověkým myslitelům zdálo, že člověk je mírou všech věcí a že vztahy mezi lidmi a kulturami jsou *primární a důležitější než lidské vztahy k přírodě*. Zdálo se, že člověk už není přírodní bytostí, že kultura stojí nad přírodou a že narůstající občanská svoboda, kultivace člověka a mezilidských vztahů budou pozitivně ovlivňovat také vztah kultury k přírodě. Tento předpoklad byl však falešný. Za prvé, mohl by platit, jen kdyby kultura nebyla umělým subsystémem biosféry. Za druhé, mohl by platit, jen kdyby neexistovalo lidské druhové sobectví.

Biologicky podmíněné, ale zatím teoreticky netematizované *lidské druhové sobectví*, jehož rozvinutím vznikla kultura, je ovšem podle nás hlubší a významnější než odvozené, známé a teoreticky i umělecky tematizované vnitrodruhové sobectví individuální a sociální. Lidské druhové sobectví, jehož historicky první duchovní formou je *predátorské duchovní paradigma kultury* a jehož komplexní systémovou podobou je nynější globální kultura, není zatím (až na výjimky) odsuzováno ani právně či politicky, ani nábožensky či morálně.¹⁷

¹⁵ Carl Zimmer v souvislosti s málo známou „užitečností“ parazitů připomíná, že „po *stu* letech začíná termín *parazitologie* žít novým životem. Dnes už není pacientem osoba, ale příroda jako celek. Cizácké druhy se nekontrolovaně šíří v mořích a na kontinentech, původní rostliny a živočichové padají za oběť novým chorobám, lesy se mění v mýtiny a pobřeží ve velkoměsta. Jak se ekosystémy otřásají, začínají parazitologové zjišťovat, jak jsou paraziti důležití pro jejich zdraví. Zdravý ekosystém je plný parazitů...“ (Zimmer, 2005, s. 198 – 199).

¹⁶ Na fakt nadřazenosti kulturních subsystémů nad jednotlivými lidmi poukazovalo v minulosti více autorů. Srovnej například Weber (1983).

Formování nových hodnot pro překonání ekologické krize nemůže však snadno probíhat v rámci predátorského duchovního paradigmatu. Nynější kulturu jsme my lidé od počátku vysoce cenili proto, že byla naší druhovou pýchou, naším jedinečným historickým výtvorem. Její neúměrně vysoké hodnocení souviselo s tím, že vznikala dlouho, v nerovném zápase mnoha generací s původní přírodou. Toto hodnocení hájila nejen filosofie a věda, ale také běžné myšlení, společenská praxe a politika. Chceme-li však překonat dnešní globální konflikt kultury s přírodou, musíme povýšení kultury nad přírodu (včetně subsystémů ekonomiky a technosféry) z pozice nového biofilního paradigmatu kritizovat. A to nejen proto, abychom přešli hodnotové rozpolcenosti, tj. přibližně rovnocennému hodnocení dvou hodnotově nesouměřitelných systémů: starší a svěbytné přírody a odvozené a závislé kultury. Povýšení systému kultury nad přírodu musíme kritizovat pro jeho *principiální nesprávnost*.

Přirozená evoluce, která vytvořila všechny evoluční struktury včetně člověka, vytvářela i všechny přirozené hodnoty, anorganické i organické. Evoluční proces, který nevytváří ani látku, ani energii, nýbrž jen tvary, struktury, uspořádanost, produkuje současně takové vlastnosti evolučně vznikajících struktur, které byly tradičně označovány jako *hodnoty*. *Přírodní hodnoty* tedy v tomto smyslu *existují objektivně*, byly vytvořeny přirozenou evolucí, byly vzájemně sladěny a uspořádány tak, že vytvářejí vysokou *hodnotu přírody o sobě*.

Vysokou hodnotou o sobě je však také člověk jako evolučně vzniklý, biosféře dokonale přizpůsobený biologický druh. Takže nekritické nadřazování člověka nad ostatní přirozeně vytvořené hodnoty snahu překonat ekologickou krizi zbytečně komplikuje. Měli bychom proto opustit staré axiologické teorie, v nichž hodnota vzniká teprve a pouze lidskou činností, popřípadě lidským hodnocením, tj. rozpoznáním užitečných vlastností předmětu, systému či ideje pro člověka hodnotitele. Tak jako biologický druh nevzniká primárně jeho rozpoznáním, nýbrž otnický, tj. je konstituován přirozenou evolucí, také hodnoty vznikají onticky: *přirozenou nebo kulturní evolucí*.¹⁸

Ale proto, že kultura je dočasný, na přírodě závislý a vůči ní parciální systém, *všechny kulturní hodnoty*, a to nezávisle na tom, že byly vytvořeny člověkem a pro člověka, *je třeba poměřovat nepodmíněnými hodnotami přírodními*. A tuto obecnou metodologickou zásadu musíme uplatňovat i při analýze zvláštních hodnot ekonomických. Je proto třeba brát v úvahu, že práce, která zhodnocuje původně přírodní předmět pro kulturu, může *tento předmět jako evolučně vytvořenou*

¹⁷ Ani křesťanské náboženství nepovažuje za hřích, když lidská kultura ubližuje Zemi kácením pralesů, těžbou neobnovitelných energetických surovin a nerostů, poškozováním půdy, vody a ovzduší.

¹⁸ Myšlenku dvou způsobů vzniku hodnot zastává i gnoseologicky zaměřený myslitel K. R. Popper. Srovnej Popper (1995), s. 186.

hodnotu znehodnocovat pro přírodu. Práce totiž narušuje strukturu, celistvost a integritu přírody. I když to ve zdravé a málo narušené přírodě bylo biologicky oprávněné a v měřítku planety téměř neznatelné, v přírodě kulturou obsazené a dobyté nadměrná hospodářská činnost i lidská spotřební aktivita přírodu nebezpečně poškozují.¹⁹

Hospodářská činnost totiž organismy, přírodní struktury a procesy z přirozené souvislosti (z přírodního řádu) vytrhuje, upravuje je a orientuje je jiným (nepřírodním) směrem. Musí jim tzv. přidat hodnotu. V ekonomické teorii, zjednodušeně řečeno, *příroda zatím hodnotu o sobě nemá.* V pracovní teorii hodnoty přidává hodnotu přírodním strukturám teprve *lidská práce*, tj. účelově zaměřené přírodní síly uvnitř člověka. Iluzi zhodnocování přírody lidskou prací totiž napomáhá fakt, že přírodní procesy nebo předměty ve své většině k uspokojování lidských kulturních potřeb bez úpravy sloužit nemohou. Některé z nich mají sice ničím nenahraditelnou užitnou hodnotu (např. čistý vzduch, voda, příznivé klima), ale podle vlivných teorií nemají (neměly by mít) hodnotu ekonomickou, kulturní.

Podle konvenčního ekonomického myšlení je tedy výroba prostředkem kulturního „zhodnocování přírody“. Ale hlubší podstata problému, kterou ekonomové veřejnosti nesdělují,²⁰ spočívá v tom, že proces zhodnocování přírody z hlediska kultury je fakticky jejím *znehodnocováním, privatizací a zcizováním.* Výroba totiž nemění jen konkrétní přirozenou uspořádanost (např. živého stromu) na uspořádanost kulturní (např. stavebního dřeva). Mění, obrazně řečeno, i vlastníka. Příroda, která jako svébytný celek zahrnující člověka nemůže být nikdy lidským vlastnictvím, je po částech přisvojována příslušnou regionální kulturou – jejími ekonomickými subjekty. Tím se nejen přirozená nika kultury, ale i část vázané a volné energie přírody a některé její evoluční konstrukce (živé i neživé procesy a struktury) stávají součástí dílčího umělého a *nesvébytného subsystému kultury.*

¹⁹ S logikou této úvahy souvisí i dosud všeobecně rozšířená idea přírodních zdrojů. Z pozice evoluční ontologie, aniž bychom se vraceli až na počátek vzniku planety, však žádné volné zdroje na Zemi objevit nemůžeme. Nacházíme tu pouze vysoce uspořádané abiotické i biotické struktury, tj. přirozené hodnoty. Produktivní přeměna těchto struktur (přirozených hodnot) na kulturní struktury (kulturní hodnoty) přináší zisk, když se tyto struktury transformují pouze jedním směrem: když se mění na výrobky, služby a tzv. odpad. Ale současně je zřejmé, že v případě tzv. neobnovitelných zdrojů, jimž lidská aktivita přidává hodnotu, dochází k obtížně vratnému znehodnocení původních evolučně vytvořených hodnot přirozených (např. v zemi bezpečně uložených rud, nerostů i fosilních paliv).

²⁰ Je zajímavé, že kritický vztah k vlivným ekonomickým vědám dnes zaujímají i přední biologové. E. O. Wilson připomíná, že tento „... obor posilovaný matematickými metodami, každoročně ověřený svou vlastní Nobelovou cenou za ekonomii... si často používaný titul královny společenských věd zaslouží. Avšak jeho podoba se 'skutečnou' vědou je často jen vnějšíková...“ (Wilson, 1999, s. 220).

Dále je třeba připomenout, že člověk jako biologický druh byl a stále zůstává fyzicky sourodý s původní uspořádaností přirozenou. A to je další důvod, proč nemůžeme přímo srovnávat hodnoty, které náležejí k různým pólům nesymetrické ontické opozice: starší produktivitu přírody, která je zatím nedocenená, musíme v souladu se skutečností hodnotově nadřazovat produktivitě kultury. Pouze příroda totiž reprodukuje člověka (včetně jeho zdraví) i všechny ostatní přirozené předpoklady kultury.

Kulturní bytí je mladší, parciální a dočasné, vzniká uvnitř „cizího území“ a destruuje jeho hodnoty, ale jeho rozmach jakoby paradoxně neohrožuje přírodu, nýbrž toto bytí samo, člověkem vytvářenou kulturu. Pozemský přírodní systém proto o dlouhodobé existenci kultury s konečnou platností rozhodne. Jde tedy o to, aby příroda byla včas uznána i jako nejvyšší hodnota kulturní, ekonomická a politická. Jde o to, aby byla zahrnuta do předmětu společenských věd a aby vztah k ní jako ničím nepodmíněné hodnotě – jako nejvyššímu mravnímu principu globalizující se kultury – byl respektován ekonomickými vědami, novou politikou, legislativou a morálkou.²¹

3. Místo ekonomiky v přírodě

Správné pochopení místa a role ekonomiky v přírodě, tj. zjevné i skryté protipřírodní funkce podnikání, souvisí s rozpoznáním škodlivosti umělé abiotické zátěže Země. Důkladné vyjasnění povahy abiotické zátěže Země kulturou je však závislé na adekvátní ontologické interpretaci přírody, kultury a jejich vzájemného vztahu.²² Zde se omezíme jen na problém místa a role ekonomiky v přírodě, který naznačíme v devíti komentovaných bodech.

1. Fungování ekonomiky ani jako dominantního subsystému kultury, ani jako velkého umělého kulturního subjektu uvnitř pozemské přírody, tj. uvnitř širšího a staršího „výrobního“ subjektu, který reprodukuje také člověka, nebylo zatím uspokojivě teoreticky vysvětleno. Přitom je zřejmé, že přírodní systém je funkčně i hodnotově nadřazeným systémem kultury i její ekonomiky a že strukturu a funkce globální ekonomiky nelze odvozovat ani pouze z lidských potřeb, ani pouze z potřeb a chování firem či národních ekonomik.

²¹ Zdá se však, že je to požadavek pro politickou praxi nepřijatelný. Politika se zatím snaží řídit společnost bez výraznějšího zřetele k přírodě jako systému, který kulturu zahrnuje. Málo úspěšná je také proto, že se podřizuje empirii, že jde spíše za vozem ekonomického a technologického samopohybu a že přírodu dostatečně nerespektuje.

²² Evolučně ontologickou interpretaci přírody, kultury a jejich ontické opozice obsahuje například práce Šmajš (2008c). Srovnej také naše autorská hesla *Nature*; *Culture* ve světové antropologické encyklopedii. In: Birx (2006), s. 1700 – 1702; 636 – 640.

2. Správně fungující ekonomika musí být funkčním subsystémem kultury, a kultura jako umělý systém (onticky opoziční) pouhým subsystémem přírody. *Ekonomika* by proto měla být určujícím způsobem *determinována kulturou*, její orientací, jejím ústředním *duchovním paradigmatickým*. Má být tedy dobrým sluhou, nikoli zlým pánem. V protipřírodní kultuře je však i ekonomika protipřírodní, má tendenci být zlým pánem. Dlouhodobě může být produktivní jen jako omezená, obsahem produkce „netechnická“ a teritoriálně rozptýlená – jako slabě integrovaná. Ale také dnešní silně globálně integrovaná protipřírodní ekonomika nepřestává být existenčně *determinována přírodou*. Nemůže však respektovat její „slabou“ biofilní intencionalitu, její evoluční směřování k rozvíjení života, k samoorganizaci, reprodukci a evoluci. Podvazuje tím její schopnost *vzdorovat* kulturní *zátěži*.

3. Fungování nynější ekonomiky, která produkuje stále více spotřební techniky, služeb a předmětů umělé abiotické povahy, na jedné straně vyplývá z vládnoucího predátorského vztahu kultury k Zemi, a na druhé straně tento vztah podporuje a upevňuje. Predátorské paradigma ekonomika nejen zpředměťuje, ale také legalizuje jeho realizaci, poskytuje mu pozitivní zpětnou vazbu. Ve vztahu k přírodě totiž pro fungování ekonomiky (i dílčího výrobního podniku) platí nepsaný princip, že firmy mohou provozovat a rozšiřovat podnikatelskou činnost (těžební, výrobní, dopravní, obchodní, finanční atp.) v souladu s historicky vytvořenými technologiemi a institucemi. Ve vztahu k protipřírodní kultuře, která je širším systémem podnikání a již by měla být ekonomika „podřízena“, naopak postačuje, je-li o výsledky ekonomické aktivity zájem, podaří-li se po zboží či službách vytvořit dostatečnou poptávku.

4. Pozemské přírodě jako globálnímu výrobnímu podniku, který v pustém a studeném vesmíru vytváří podmínky i všechny polotovary pro lidské podnikání, nebyla dosud přiznána ani náležitá ekonomická hodnota, ani analogická právní subjektivita, jakou má v protipřírodní kultuře každý podnik. Příroda je však nadřazeným hostitelským prostředím kultury, s jehož pomocí či na jehož úkor každé podnikání probíhá. Přiznáváme-li subjektivitu, tj. schopnost poznávání a ontické aktivity (tvořivosti) člověku nebo výrobnímu podniku, jak ji vůbec můžeme upírat systému, který vytvořil člověka i předpoklady jeho subjektivity a který životní potřeby našich předků svou přirozenou produktivitou uspokojoval dávno před vznikem kultury a jakýchkoliv podniků s umělými výrobními postupy?

5. Nepochopitelné odmítání hodnoty a subjektivity přírody probíhá v době, kdy speciální vědy i evoluční ontologie prokázaly, že pozemské přírodní prostředí svou spontánní aktivitou reprodukuje biosféru i člověka a že umělý kulturní systém se k tomuto prostředí chová likvidačně: evoluční produkty přírody jako svou potravu drtí, rozbíjí a konstrukčně začleňuje do svého umělého systému.

S touto onticky odlišně uspořádanou „potravinou“ ale nakládá jinak, než jako s organickou potravou (v rámci přírodního řádu) nakládají například býložravci, predátoři či paraziti. Chování biologického konzumenta (býložravce, predátora, parazita) k ostatním živým systémům je totiž ve dvojitě smyslu ohleduplné: 1. býložravec, predátor ani parazit nemají zájem na zahubení své kořisti; 2. parazit i hostitel jsou součástí jednotně onticky konstituované biosféry, a proto případný zánik hostitele neznámá ani zánik parazita (ten se může např. přestěhovat), ani narušení přirozeného řádu života. Tělo hostitele i parazita na výchozí surovinu pro další konstrukci živých systémů (na chemické prvky půdy a vody) samovolně proměňují rozkladné přírodní procesy. Takže podstatný rozdíl ve vztahu nynější predátorské kultury k přírodě, a biologického parazita ve vztahu k hostiteli spočívá v tom, že biologický parazit může hostitele zahubit. Umělá onticky opoziční kultura, i když ničí přirozené struktury, svého hostitele, tj. pozemskou přírodu, zahubit nemůže. *Prostřednictvím zániku člověka může zahubit pouze sama sebe.*²³

6. Znovu v této souvislosti připomeňme, že člověk sběrač a lovec byl součástí živého přírodního systému (přirozeného řádu), že žil z normální přírodní nadprodukce, takže to, co jeho organismus z přírody čerpal, také přírodě v přirozené podobě vracel. Vracel jí výsledky svého biologického i kulturního metabolismu ve formě, která byla s neživou i živou přírodou (biosféru) onticky slučitelná. A tato forma převážně biotické závislosti lidí na přírodě se v modifikované formě reprodukovala i v neolitické společnosti. Ta sice už zjednodušovala přirozené ekosystémy (např. vypalovala lesy) a byla nucena reprodukovat svou jednoduchou materiální kulturu (zejména sídla, stáda dobytka, zemědělské stavby, cesty a nářadí), ale produkty metabolismu lidí a zvířat ani nároky reprodukce převážně „organické“ materiální kultury biosféru vážněji nepoškozovaly. Kulturní rostliny a domestikovaná zvířata, jakkoli plnily produktivní kulturní funkci, zůstávaly funkční a reprodukční součástí biosféry.²⁴

7. V predátorském duchovním paradigmatu je vztah kultury k Zemi nepřátelský, silně onticky opoziční. Proto také mezi podniky, které soupeří o tzv. přírodní, lidské a kulturní zdroje, musí jít (jakoby po vzoru přirozeného výběru v živé přírodě) o vztah konkurenční. Konkurence, která předpokládá rovnost podmínek ekonomické soutěže, v níž se pak prosazují zdatnější, snižuje výrobní náklady i ceny konečných produktů, a proto koneckonců šetří i zdroje. V predátorském duchovním paradigmatu by přátelství a spolupráce mezi podniky ještě více vyhrocovaly konflikt kultury s přírodou. Vůči přírodě opoziční kulturní systém

²³ Tuto základní myšlenku rozvádí a zdůvodňuje už naše práce z poloviny devadesátých let minulého století. Srovnej Šmajš (1995).

²⁴ A protože naprostá většina domácího a zemědělského nářadí, stavby i vnitřní prvky staveb byly především ze dřeva, ani umělá reprodukce materiální kultury biosféru nezatěžovala.

(přestože je na přírodě závislý) by zdarma posilovaly o vnitřní produktivní síly integrace a spolupráce, jak to dnes vidíme na celosvětovém procesu ekonomické integrace.

8. Přátelství a mezipodniková spolupráce v nynějším duchovním paradigmatu kultury budí našťestí podezření z tzv. nekalé soutěže. Ale s přihlédnutím k realitě musíme uznat, že dnešní vztah globální kultury k přírodě skrytou spikleneckou dohodu zahrnuje: v souladu s útočnou adaptivní strategií kultury se tichý souhlas s frontálním útokem na přírodní bohatství předpokládá. Všichni výrobci mohou dostupnými technologiemi vyčerpávat tzv. přírodní zdroje, všichni mohou zvyšovat produkci na maximum, tj. až do úrovně, kdy zboží či služby neprodají. Mohou provádět lživou reklamu a ideově ovlivňovat spotřebitele k nové a nové spotřebě. Všichni mohou vést válku s přírodou: mohou podnikat na jakémkoli místě, tj. obsazovat a vyčerpávat přírodu, likvidovat místní konkurenty, převážet zboží do vzdálených zemí, poskytovat množstevní slevy, zatěžovat Zemi produktivní i osobní spotřebou lidí.

9. V biofilním duchovním paradigmatu, tj. v rámci všeobecně přijaté spolupráce kultury se Zemí jako s onticky nadřazeným systémem, jako s kulturou nenahraditelným výrobním podnikem, by spolupráce mezi ostatními podniky byla nejen samozřejmá a nezbytná, ale také pro oba onticky odlišné systémy výhodná. Příroda jako plně automatizovaný planetární výrobní podnik totiž zdarma produkuje všechny přírodní předpoklady kultury včetně zdravých a vychovatelných lidí. Není-li kulturou zbytečně přetěžována, vytváří dostatečně elastický rámec pro dlouhodobou kulturní evoluci. Bojovat v tomto paradigmatu s přírodou zbraněmi jejího hromadného ničení, jimiž jsou například dnešní osobní automobily, by mělo být spojeno nejen s morálním odsouzením či s neodpusťitelným hříchem, ale i s právním proviněním. Příroda je nejen nejvyšší hodnotou, ale i přirozenou matkou všech lidí a kultur, jejíž nepsanou „ústavu“ smí nynější globalizovaná kultura stále ještě beztrestně porušovat.²⁵

4. Hospodářský růst

Pokud jde o hospodářský růst v reálném fyzikálním významu (ontickém), tj. o rozšiřování výroby a zvyšování objemu finální ekonomické produkce, zdá se, ponecháme-li stranou ekologické souvislosti, že vše je intuitivně jasné. Ekonomie, která je největším otevřeným nelineárním systémem kultury, musí, má-li růst, z přírodního prostředí přijímat látkovou a energetickou výživu, vytvářet kulturní produkty a do přírodního prostředí je nakonec vracet jako odpad.

²⁵ V této souvislosti připomínáme naši formulaci některých zásad vztahu kultury k Zemi v *Nájemní smlouvě se Zemí* (Šmajš, 2008c, s. 409 – 411).

V tomto smyslu tedy ekonomika vyčerpává, entropizuje a dočasně si přivlastňuje část přírodního systému, který je širším systémem podnikání. Ale pojmy vyčerpávání a entropizace jsou v případě růstu kultury eufemismy, a proto jsou zavádějící. Vztah růstu (zvyšování) uspořádanosti systému k vyčerpávání a entropizaci jeho vnějšího prostředí dává smysl jen při možnosti vzájemných přechodů (látky, energie a informace) mezi systémem a prostředím. Platí v přírodě, kde v rámci téhož ontického řádu jde o neustálou reprodukci a zánik živých systémů uvnitř živého i neživého prostředí a kde každý živý systém musí chemické prvky, z nichž je postaven, opět vrátit planetě. Tento vztah, naopak, nedává žádný racionální smysl v rámci ontického konfliktu kultury s přírodou.

V hospodářské činnosti nejde totiž o dočasné vypůjčení látky a energie pro přirozené biotické konstruování. Nejde o vratné čerpání méně uspořádaných struktur neživé přírody (rozptýlených ve vodě, vzduchu a v půdě) pro stavbu komplexních živých systémů. V umělé kulturní tvořivosti jde stále více o technické konstruování z vysoce uspořádaných struktur přirozených, a proto také o nevratnou (z hlediska předpokládané délky kulturní evoluce) likvidaci jedinečného přírodního bytí.²⁶ Jde o velmi nebezpečnou „privatizaci“ přírody kulturou, protože způsob návratu kulturních struktur přírodě (ani způsob jejího odškodnění) zatím neznáme. Výsledkem nadměrné ekonomické aktivity je proto nejen nebezpečné snižování přirozené uspořádanosti Země a zmenšování rozlohy (drobení) přirozených ekosystémů, ale také její poškozování produktivními i spotřebními odpady, které my, právě žijící lidé, sice někde uložíme, ale které budou kazit život příštím lidským generacím.

Hospodářský růst tedy spojujeme s představou zvětšování blahobytu lidí, přičemž odhlížíme od faktu, že tento proces zahrnuje rozšiřování měst, komunikací a spotřební techniky a že proto musí probíhat na úkor úbytku biologicky aktivní půdy, volně žijících zvířat a zmenšování přirozených ekosystémů. Ale i proto, že ekonomickou aktivitu dnes provází rozvinutý finanční trh, výsledný efekt i analýza jeho výsledků jsou složitější. Růst hospodářské činnosti vyvolává spontánní růst finančních toků a transakcí, expanzi symbolické části ekonomiky, tj. rozmach od reálné ekonomiky „odpojeného kapitálu“.²⁷ Zdá se, že poslední

²⁶ Názorným příkladem jsou fosilní paliva, rudy hospodářsky významných nerostů (např. fosforu), těžba dřeva v deštných pralesích, nadměrný rybolov atp. Když se například porazí a na prkna rozřeže živý strom, nelze už získané řezivo složit zpět tak, abychom znovu získali původní živý systém. Podobně je tomu i s jakoukoli abiotickou přírodní strukturou. Když žulové dlažební kostky nalámeme ze skály, nebo když vytěžíme ložisko cihlářské hlíny, nemůžeme už žulu ani hlínu vrátit zpátky do lomu.

²⁷ „Nejdůležitější změnu představuje významná úloha světových finančních trhů... Denní obrat devizových transakcí činí přes bilion dolarů... Jen pět procent z denního objemu transakcí... je spojeno s obchodem a jinými reálnými ekonomickými transakcemi. Zbylých 95 procent je tvořeno spekulativním kapitálem a bankovními převody...“ (Giddens, 2001, s. 34 a 126)

zábrany tu padly „... po zrušení amerického Glassova-Steagallova zákona v roce 1999, který... od sebe oddělil finanční a investiční banky, omezil možnosti finančních bank podnikat na trhu obligací a zavedl povinné pojištění vkladů... Obraty finančních transakcí začaly mnohonásobně překračovat objem samotné produkce zboží a služeb také proto, že nabízely vyšší zisky než tradiční ekonomika“ (Potůček, 2009).

Na virtuálních finančních trzích se do oběhu dostávají peníze, které nejsou kryty žádnou reálnou ekonomickou činností (zbožím, prací). Odehrává se tu před veřejností skrytý proces, jemuž rozumějí jen někteří specialisté. Z části, tj. nepřímě, je to způsobeno i tím, že kdysi, v období platnosti „zlatého standardu“, mohl tisknout (razit) peníze pouze panovník či stát, ale dnes už i velké finanční ústavy, tzv. centrální (emisní) banky. A protože národní státy jsou dnes slabé a banky naopak silné, politická kontrola finančního sektoru je nedostatečná (přestává fungovat).²⁸ V situaci, kdy banky například půjčují peníze na splácení úvěrů v jiných bankách, se po sérii takových kroků může stát, že nikdo neví, kolik peněz je v oběhu. Z hlediska účinné kontroly ekonomiky státem by bylo logické, že přibližně tolik, kolik bylo vytvořeno společenského bohatství, kolik bylo vyrobeno užitečného zboží a kolik je poskytováno služeb. Ale je to mnohonásobně víc, protože právě tímto způsobem se dnes uplatňuje anonymní moc místní i světové finanční oligarchie.

V souvislosti s hospodářským růstem vznikají však i další problémy. Úvahy o růstu vyjadřované v penězích by dávaly smysl, pokud by platily dva hlavní předpoklady: 1. kdybychom mohli přírodě odnímat „zdroje“, vyrábět z nich užitečné věci a ty potom jako nepotřebné či poškozené do přírody volně odkládat jako odpad, který by se samovolně měnil na znovu použitelné zdroje; 2. kdyby výroba a užívání jednoho druhu zboží, například osobních automobilů, nevyvolávala řetězovou reakci opatření, která znovu zatěžují přírodu i společnost. V případě výroby a užívání osobních automobilů jde například o stavbu komunikací, benzínových čerpadel a parkovišť, o přestavbu měst, rozšiřování zdravotní a policejní služby, pojišťoven, nemocnic atp.

Již nyní vidíme, a to zatím neuvažujeme o záboru půdy, o ničení krajiny a vyčerpávání přírodních „zdrojů“, že množství investovaných peněz (vynaložená práce) nemůže odpovídat množství užitečného zboží, tj. celkovému užítku hospodářské činnosti pro člověka, který rovněž neumíme definovat.²⁹ Zůstane-li jen u výše uvedeného příkladu s odpadem, je zřejmé, že když například

²⁸ S odvoláním na studii Milana Šikuly Potůček uvádí, že „... poměr mezi ročním světovým exportem a ročním obratem světových finančních trhů se od začátku 80. let 20. století, kdy činil 1 : 12, v desetiletí 1995 – 2005 zvýšil na více než stonásobek“ (Potůček, 2009).

²⁹ K neschopnosti ekonomické teorie definovat „užitek“ se zajímavě vyjadřuje například Sedláček (2009), s. 199 – 201.

musíme polovinu výrobního odpadu a polovinu spotřebního odpadu znovu uměle recyklovat na použitelné zdroje, potom se hospodářský růst vyjadřovaný v penězích přiměřeně zvýší, ale reálný růst (množství zboží a služeb, velikost užítku) se sníží (zpomalí, nebo nastane pokles). V případě odpadů to zatím není příliš patrné jednak proto, že technicky vyspělé země dovozem surovin poškozují země méně rozvinuté a že část odpadu do nich přesouvají, jednak proto, že problém recyklace umělého abiotického odpadu, podobně jako proces oteplování planety, lehkomyšlně ponecháváme příštím generacím.³⁰

Hospodářsky (finančně) můžeme tedy růst, protože tento ekonomický ukazatel vyjadřujeme v penězích, ale můžeme přitom stagnovat, neúměrně devastovat přírodu a ničit podmínky obyvatelnosti Země. Také v tomto smyslu lze žít na dluh vůči budoucnosti. A dnešním *nevratným poškozováním přírody na dluh vůči příštím generacím již dávno žijeme*. Nebo ještě jinak: když začneme přírodě platit za tzv. zdroje, tj. když s přírodou jako zvláštním „podnikatelským subjektem“, který ekonomice dodává polotovary včetně nově narozených (a vychovatelných) ekonomicky aktivních lidí, uzavřeme smlouvu o prodeji, recyklaci a službách, nynější ekonomická praxe ani teorie nebudou s to hospodářský růst vykázat.

5. Omyl přírodních zdrojů

Protože dnešní ekonomika neuspokojuje jen oprávněné biologické potřeby rostoucí lidské populace, hospodářská činnost musí stále více transformovat přírodní bytí (přirozený ontický řád přírody) na odlišně uspořádané bytí kulturní (na opoziční ontický řád kultury): *na materiální kulturu a technosféru*. Zdroji hospodářského růstu ovšem nikdy nebyly nějaké amorfní, na Zemi kdesi ukryté přírodní „zdroje“, které by příroda záměrně připravila jen pro náš biologický druh. Byly a jsou jimi vzácné přirozené struktury vytvářené dlouhou abiotickou i biotickou evolucí. Radikálně řečeno, je jimi vzácná přirozená uspořádanost Země, její spontánní aktivita, která současně reprodukuje i všechny ostatní přírodní předpoklady existence kultury: člověka, život, přirozenou informaci.³¹

Označení zdroj, pramen je tedy reliktem starých společností, které žily z lidské aktivity a přirozené nadprodukce obnovitelné biomasy. *Pojem zdroj je omyl, mýtus*. Žádné volné zdroje pro fungování a růst dnešní abiotické ekonomiky

³⁰ Již jsme v jiné souvislosti uvedli, že přeměna přírodních „zdrojů“ na užitečné kulturní struktury přináší užitek (zisk) tehdy, když se tyto vysoce uspořádané přírodní struktury transformují pouze jedním směrem – když se mění („znehodnocují“) na umělé a méně uspořádané kulturní bytí. Druhou (zpětnou, následnou) transformaci, tj. opětovnou přeměnu amortizovaných kulturních struktur na původní přirozené bytí, dnešní výrobní technologie nedokáže, je to pro ni aktivita neefektivní a věčně v plném rozsahu nemožná.

³¹ O problému informační hodnoty přírody pojednává práce Šmajš (2008c), s. 95 – 99.

na přirozeně uspořádané Zemi neexistují. Příroda není „velkým skladem stavebního materiálu“ pro stavbu kultury, kde na hromadách, které se nezměňují, by například ležely cihly, písek, cement, ocelové pruty, okna, dveře atp. Ale i kdyby tomu tak bylo, a evoluční produkty Země byly z hlediska požadavků ekonomiky nevyčerpatelné, pak narážíme na nepřekonatelnou *územní bariéru* hospodářského růstu: podobně jako živá příroda, ani odlišně uspořádaná kultura nemůže ve světě, jemuž vládne také entropie, pouze stavět, musí i bourat, opravovat, předělávat, průběžně reprodukovat svůj umělý systém. Každý stavební materiál se použitím částečně zničí, a protože jeho přirozená reprodukce není možná, nebo je příliš pomalá, musí se vyřazovat a někam ukládat. Zejména rozsáhlá a rychle rostoucí kultura nemůže čekat, až přirozené rozkladné procesy přírodní materiál z kulturních konstrukcí (např. na původní suroviny pro stavbu domů, výrobu automobilů a ostatní techniky) znovu recyklují.

Ale pojem *územní bariéra* má ještě další a hlubší smysl. Člověk jako biologický druh je strukturně sourodý s čtvrtohorní biosférou. Přestože kulturní systém každého jedince po narození ovlivňuje a formuje ke svému obrazu, člověk pouze v umělém kulturním prostředí dlouhodobě žít nemůže. Umělé prostředí totiž člověka – do jisté míry podobně jako zvířata v zoologických zahradách – biologicky (tj. somaticky i psychicky) poškozují. Původní přírodu proto pro vlastní existenci, štěstí a normální osobnostní rozvoj člověk potřebuje právě tak naléhavě, jako ji potřebuje protipřírodní i biofilní ekonomika (kultura).

Závěr

Domníváme se, že nynější ekonomická teorie by měla opustit nejen problematickou ideu růstu, ale i uznat omyl přírodních zdrojů. V souvislosti s přijetím biofilního duchovního paradigmatu by měla veřejnosti nabídnout obsažnější ideu kulturního klimaxu, „růstu bez růstu“, tj. kvalitativního vývoje kultury v souladu s prostředím, který by zajišťoval rozumnou míru lidského štěstí a kultivace. Takové podmínky pro všechny své živé systémy již téměř čtyři miliardy let na Zemi úspěšně zajišťuje naše planetární biosféra.

Literatura

- BĚLOHRADSKÝ, V. (2009): Priváto z blogosféry. Právo, 21. 5. 2009.
BIRX, H. J. ed. (2006): Encyclopedia of Anthropology. Thousand Oaks – London – New Delhi: Sage Publications.
CAPRA, F. (1996): The Web of Life. A New Synthesis of Mind and Matter. London: Flamingo.
GIDDENS, A. (2001): Třetí cesta. Praha: Mladá fronta.
HARTMANN, N. (1964): Neue Wege der Ontologie. Stuttgart: W. Kohlhammer.

- HOLMAN, R. (2003): Vývoj ekonomického myšlení. Praha: Liberální institut.
- CHOLUJ, V. (2009): Modelová analýza genézy, priebehu a následkov javu globalizácia z ekologického, sociálneho a hospodárskeho hľadiska. *Journal of Management and Business: Research and Practice – Časopis pre manažment a podnikanie: Výskum a prax, I*, č. 1 – 2, s. 63 – 79 (Fakulta manažmentu Prešovské univerzity).
- LOVELOCK, J. (2006): Gaia vrací úder. Praha: Academia.
- MARGULIS, L. (1998): Symbiotic Planet. A New View of Evolution. New York: Basic Books.
- McCARTHY, C. (2009): Tahle země není pro starý. Praha: Argo.
- MILL, J. S. (2001): O politickej slobode. Bratislava: Kalligram.
- POPPER, K. R. (1995): Věčné hledání. Intelektuální autobiografie. Praha: Prostor.
- POTŮČEK, M. (2007): Strategické vládnutí a Česká republika. Praha: Grada.
- POTŮČEK, M. (2009): Zrodí se z globální krize globální veřejná politika? [Nepublikovaný text.]
- PRIGOGINE, I. – STENGERS, I. (1984): Order out of Chaos. London: Heinemann.
- SEDLÁČEK, T. (2009): Ekonomie dobra zla. Praha: Nakladatelství 65. pole.
- SKOLIMOWSKI, H. (1992): Living Philosophy. Eco-Philosophy as a Tree of Life. New York: Penguin Books.
- ŠIMŮNKOVÁ, T. (2008): Duševně zesláblí (nejen) Češi. *Mladá fronta dnes*, 13. 6. 2008.
- ŠIKULA, M. (1999): Globalizácia – naliehavá výzva k metodologickej inovácii ekonomických vied. [Zborník vedeckého seminára Metodológia hospodárskej vedy a náuky.] Bratislava: Vydavateľstvo Ekonóm, s. 81 – 85. ISBN 80-225-1230-3.
- ŠMAJS, J. (1995): Ohrozená kultura. Od evoluční ontologie k ekologické politice. Brno: Kocar.
- ŠMAJS, J. (2006): Ohrozená kultura. Banská Bystrica: PRO.
- ŠMAJS, J. (2008a): Evolutionary Ontology. Reclaiming the Value of Nature by Transforming Culture. Amsterdam – New York: Rodopi.
- ŠMAJS, J. (2008b): Potřebujeme filosofii přežití? Brno: Doplněk.
- ŠMAJS, J. (2008c): Filosofie – obrat k zemi. Praha: Academia.
- WEBER, M. K (1983): K metolológii sociálnych vied. Bratislava: Pravda.
- WEIZSÄCKER, C. F. (1964): Geschichte der Natur. Göttingen: Wandenhoek und Ruprecht.
- WILSON, E. O. (1999): Konsilience. Jednota vědění. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ZIMMER, C. (2005): Vládcé parazit. Praha: Paseka.